

ИНИЦИЈАЦИЈСКИ ОБРАСЦИ У МАКЕДОНСКИМ И БУГАРСКИМ ЕПСКИМ ПЕСМАМА О БАНОВИЋ СЕКУЛИ

Славица Лукић
Шабац, Србија

Key words: Banovic Sekula, initiation, „swallowing“, ‘prvice’, ‘snihocestvo’, young hero, epic areals

Summary: In this work, the pattern of initiation in Macedonian and Bulgarian epic poems about Banovic Sekula was considered. It was done according to the customs that appear only in the eastern area of poems about this hero. The basic reason for Sekula’s inclusion into the pattern of initiation is his youth. Therefore, the differences in typological determination of Sekula as a young hero, in the eastern and western area of poems, are studied. The ritual base of the pattern of initiation is recognized, typical for the eastern cultural and historical areal – ‘snihacstvo’ and ‘prvice’.

Кључне речи: Бановић Секула, иницијација, „гутање“, првиче, снохачество, млад јунак, епски ареали

Апстракт: У овом раду разматрају се иницијацијски обрасци у македонским и бугарским епским песмама о Бановић Секули на примерима сижеа карактеристичних искључиво за источно зону певања о овом јунаку. Основ за укључивање Секуле у иницијацијске обрасце јесте његова младост, те се проучавају и разлике у типолошком одређењу Секуле као младог јунака у источној и западној зони певања. Препознаје се и обредна подлога иницијацијских образаца, типична за источни културноисторијски ареал – снохачество и првиче.

Корпус на коме је спроведена анализа чине епске песме о Бановић Секули бележене на српском, хрватском, македонском и бугарском етнокултурном простору у распону од XVII века до осамдесетих година XX века и обухвата око двеста педесет записа. Историјски

прототип овог знаменитог епског јунака био је Јанош Секељи, сестрић Јаноша Хуњадија (епског Сибињанин Јанка), који га је и поставио за бана Славоније 1446. године. Ујак и сестрић заједно су учествовали у Другом косовском боју (1448), а Секељијева погибија у њему била је пресудан моменат за улазак ове историјске фигуре у епску песму и усмену традицију шире (усмена предања) (уп. Maretić, 1966: 209; Костић, 1939).

Веома богата и изузетно разуђена епска грађа о Бановић Секули могла би се, с мањим или већим варијацијама када је о хомогености реч, поделити на неколико основних тематских кругова¹ и на два основна ареала бележења – западни и источни² – који се међусобно разликују по броју и старини сачуваних записа, као и по начину на који се Секулина епска биографија на ова два простора конституише.

Као заједнички тематски кругови за западни и источни простор певања издвајају се *Секула и турски цар* (Вук VI, 31; Сарајлија 159; Вид Жуњић, Е. зб. 17/1; Јован Максимовић, *Златиборска вила*, бр. 9; БВ XXVIII, 1913; МН I, 76; Јован Срећковић, Е. зб. 1/263; Јован Мутић, Е. зб. 47/1; Шаулић, 39; Лубурић IX, 127; Стоилов, 11); *Секула и вила* (Вук I, 266; Сарајлија, 2; Лубурић IX, 196; Петрановић I, 14; Рајковић; М. Мажуранић; С. Мажуранић; Станић; Сбну XLIII, стр. 167); *Секула спасава лаковерног ујака* (Вук III, 30; СНПр II, 71; Крста Божовић, Е. зб. 249/16; Шаулић, 44; Лубурић IX, 133; Сбну VI; Сбну XLIX), *женидба јунака са препрекама, уз искушавање младожењиног јунаштва* (Лубурић IX, 24; Миладиновци 145; Сбну XLIII, 64) и *женидба отмицом лађом/кочијом* (Вук V, 709; СНПр II, 66; Красић, 16; Душан Зорић Драгош, Е. зб. 167, 14; Милан Карановић, Е. зб. 131, 2; Икономов, 213),³ с тим што сижеи на источном терену показују

¹ Песме су груписана у сижејне моделе, али су као критеријуми класификације узети у обзир и тематско-мотивски комплекси, као и делокрузи које Секула задобија у тематским круговима. То је најчешће делокруг протагонисте, мада Секула понекад бива потиснут у други план или само поменут као један од сватова, и то уз анахронно повезивање са јуначима из различитих епоха. У записима са источног сакупљачког простора Секула (премда ретко) задобија и делокруг противника.

² Западни ареал обухвата углавном територију данашње Србије, Црне Горе, Босне и Хрватске (један запис потиче из Словеније), а источни простор данашње Македоније и Бугарске. Као гранична зона издваја се Косово, пошто поједини записи са тог подручја по типу заплета и ликова показују доста сличности са онима насталим на територији Македоније и Бугарске (уп. „Свети Илија и Секула убијају але“; Дена, 429).

³ Типичан пример овог сижејног модела је „Женидба Јове Будимлије“ (Вук II, 100), с тим што у овој песми улогу прерушеног отмичара невесте има сам младожења. Песме варирају интернационални мотив „о прегрушеном трговцу који намamljuje voljenu devojku na ladu s trgovinom, odvodi je i ženi se njome“ (Pešić, Milošević Đorđević, 1984: 111).

израженију иницијацијску потку, као и приближавање новелистичком и бајковитом уобличењу епске грађе (Стоилов, 11; Сбну XLIII, стр. 167; Сбну XLIX).

С друге стране, оба простора певања имају и аутохтоне сижее/сижејне моделе. Као такви се у западној зони певања издвајају *метаморфоза јунака* (Богишић, 19; Вук II, 85, 86; Петрановић II, 37; Даница X, 1; МН I, 78; БВ XVIII, бр. 2, 3; Јован Срећковић, Е. зб. 1, 266; Вук Врчевић, Е. зб. 62/4, 5; Дена, 486; Бован, 34; Шаулић 40, 45)⁴ и *драгоман девојка* („Драгоман дивојка“, Андрија Качић Миошић (Мирослав Пантић); СНПр II, 72, 73; Коста Н. Ристић, 3; Осветник, 12; Корудунаш, 15; МН V, 21; Душан Поповић Момир, Е. зб. 52, 66),⁵ а у источној иницијација – *гутање, отац жени сина у пеленама, први одлазак у тазбину – првиче*. У овом раду фокусираћемо се на три последња, дакле, на моделе ексклузивно везане за источни ареал.

Иницијација – гутање

У оквиру сижеа *иницијација – гутање* нашле су се четири песме – Миладиновци, 142; Качановски, 148; СбНУ IV, 2 и Шапкарев, 362. Прве три од наведених имају скоро идентичну сижејну схему. У уводном сегменту песме говори се окупљању седам краљева који се спремају на путовање по крајини, пустом простору.

„Седнале ми до седум кравле'и, Седнале ми на ладна ме'ана, ядет, пийет, мушафере чинет, да шетае земја по краина.“ (Миладиновци, 142)	„Сјбраа се седјм кравлове, Да ида на краја на земња“ (Сбну IV, 2)	„Збрали се седмина кравлеве, Збралисе шедбаджја че шетая, Че шетая по пуста краина. И си шетатъ редомъ по земни-те. (Качановски, 148)
---	---	---

⁴ У овом сижејном моделу налази се укупно 13 варијаната песама записаних у распону од XVIII до почетка XX века. У свим варијантама Секула у облику змије или змаја гине на мегдану са турским царем претвореним у сокола/орла. Он страда услед погрешног деловања ујака Сибињанин Јанка, уз којег се некада посредно окривљује и деспот Ђурађ Бранковић.

⁵ Песме овог сижејног круга тематизују Секулину неуспешну женидбу са драгоман девојком која, по мајчином наговору, прихвата просидбу турског паше, погавивши тако већ дату реч веренику Бановић Секули. Он је кажњава одсецањем руке. Песме се завршавају Секулином тријумфалном победом на мегдану са турским пашом.

У две варијанте Секула моли свог ујака Марка, једног од седам краљева, да му дозволи да са њима крене на путовање (Миладиновци, 142; Качановски, 148), а у трећој варијанти Марко не посредује у Секулином прикључењу краљевима и не јавља се улози његовог ујака. Ујак или краљеви најпре не прихватају Секулин захтев, образлажући то тешким условима путовања (недостатак хране, воде, пуст простор без хлада) које Секула не може поднети. Секула је упоран и креће на путовање. После извесног времена тражи од ујака да му каже где има воде. Ујак га уз прекоре упућује на „бунар баталиа“ у којем спава змија/ала тројглава. Секула једини има храбрости да сиђе у бунар тако што се веже свиленим појасевима краљева. Воду износи из бунара седам пута, а када се спусти осми пут, ала/змија се пробуди и прогута га најпре до појаса, а онда и до рамена. Он тражи од краљева да му додају сабљу. У две варијанте он сабљом покуша да се ослободи, али безуспешно. У једној варијанти (Сбну IV, 2) Марко је тај који пресеца свилене појасеве, те Секула остаје у бунару. Секула у свим варијантама тражи да му оставе коња поред бунара:

„Одайте си, мене не чекајте;
остаите моя бърза коня,
како мене змиа ке ме ядит
така него орли да го ядет.“ (Миладиновци, 142)

Цвиљење коња или Секуле чују виле, Секулине посестрима. Једна од њих покушава да убеди алу да пусти Секулу, а спасава га најстарија и најмоћнија вила (Гюргя, Гъура самовила). Она изнесе Секулу заједно са алом из бунара и погуби је. У две варијанте Секула се поново прикључује краљевима (Миладиновци, 142; Качановски, 148). У варијанти објављеној у Сбну IV, 2 вила га је три пута задојила и дала „сабља девет растедзи“ да њоме погуби седам краљева који су га у бунару оставили. Секула има и чудесног шестокрилог коња.

Мотив гутања јавља се и у варијанти коју је објавио Шапкарев (бр. 362). У иницијалном сегменту песме Секула разговара са својим коњем:

„Писна коня в долга конюшница,
Секула детенце луто коня колнит:
– Море, коню, да би ми пукнало!
Зашчо пишчиш в долга конюшница?
Али вода с сребрен леен не си напоено,
али зобца – бела пченица – не си назобано?
Тогай коня от конюшница говорит:

– Хай, ти, Секула, мой стопане!
И вода сум напоено и зобца назобано,
тук си пишчам,
оти гората силен огън горит,
силен огън горит, силен пламен пламнит,
силен пламен дури до небеси!“

Секула одлази у гору и затиче чудесан призор:

„Кога виде – [...] не бил огън, не бил силен пламен,
силен пламен дури до небеси,
туку била змиа шестокрила –
го голтнала сурега елена.“

Змија успева да га превари својим обећањем да ће га богато наградити ако одсече јелену рогове и тако јој омогући да га прогута. Међутим, змија гута јелена и Секулиног коња до седла, па Секула тражи помоћ од ујака Марка:

Си изваде Марко жолта боздугана.
Змиа му велит, змиа шестокрила:
– Немой, Марко, с жолта боздугана,
да н' отепаш сурега елена,
сурега елена и Секулова коня,
тук извай си своје вужко ноже,
та разпарай мое кето сърце,
да извадиш сурега елена,
сурега елена и Секулова коня –
Си изваде Марко вужко ноже,
и разпара на змиа кето сърце,
та изваде сурега елена,
сурега елена и Секулова коня.

У финалном сегменту песме Секула се сасвим губи, а јелен, уместо да се врати у гору, прати Марка до двора. У овој песми препознаје се основна митолошко-обредна матрица о жртвовању у гори.⁶ Боравак у пустој крајини или гори, запараво, представља Секулин контакт са „оностраним“, што је иначе своствено лиминалној фази јуначке

⁶ Слична сижејна потка јавља се и у песми о жртвовању Јанковог сестрића (EP, 134) – старији слој певања, западна зона. О архаичности сижеа сведочи и библијска прича о пророку Јони из *Старог завета*, која такође тематизује мотив „гутања“.

иницијације. Иницијант мора проћи кроз искуство смрти,⁷ а улазак у онострани простор баш то и представља. Гора је управо такав хтонски простор, станиште нечисте силе,⁸ „свет мртвих“ (Детелић, 1992: 65), а у истој равни јављају се и Косово поље, арапска земља, Татар-буџак, татарско царство, „пуста крајина“. Искуство смрти неофит може проћи и кроз „гутање“.⁹ Краљеви, Секулини сапутници, његови су водичи у иницијацијском кретању. Жеђ приморава Секулу да се спусти на дно бунара у којем је тројглава змија. Тиме се Секула двоструко ситуира у оностраном свету – Секула је у пустом безводном простору, који је управо предворје оностраног света, те се Секула спушта и у бунар,¹⁰ који је директан улазак у свет мртвих. Да је то тако, сведочи и Секулин захтев краљевима да му, после безуспешног покушаја да се ослободи, оставе коња поред бунара, што представља неку врсту посмртне жртве, као и остављање коња на јунаковом гробу. Секула је двоструко „прогутан“ – улазак у бунар је и директно спуштање у чељусти змије. Владимир Проп истиче „да је потребно боравити у животињи да би се стекла моћ“.¹¹ Као помоћник у иницијацији младом јунаку јавља се натприродно биће – вила. У песми „Секула детенце, Секулов кон, сурий елен, ламя и Марко крале“ (Шапкарев, 362) јавља се неколико типичних иницијацијских мотива: коњ и јелен – као водичи у онострани свет, психопомпоси; чудесна гора која привлачи и коња и

⁷ „Да би постао човек у правом смислу речи он мора да умре у том првом (природном) животу, и поново се роди у вишем, који је истовремено религиозни и културни“ (Елијаде, 1998: 138).

⁸ „Код Јужних Словена, пре свега у српско-македонско-бугарској традицији бајања, најчешће се као место изнанства нечисте силе помиње гора“ (Раденковић, 1996: 59).

⁹ Владимир Проп даје једно јасно образложење појма иницијације и везе иницијације и „гутања“: „То је једна од установа својствених родовском уређењу. Тај се обред извршавао на почетку полне зрелости. Тим би се обредом младић уводио у родовску заједницу, постајао би њен равноправни члан и стицао право да ступи у брак. То је друштвена функција овог обреда. Претпостављало се да дечак за време обреда умире, а затим поново васкрсне, као нови човек. То је такозвана привремена смрт. Смрт и васкрсавање изазивани су радњама које су представљале гутање и прождирање дечака на начин чудовишних животиња. Након што га је тобоже прогутала животиња, дечак се борио неко време у желуцу чудовишта и враћао се, тј. био је испљунут или избљуван [...] Други облик привремене смрти садржавао се у томе што је дечак бивао симболично спаљен, скуван, печен, раскомадан и изнова враћен у живот“ (Проп, 2013: 60); Такође и Meletinski, b. g.: 184.

¹⁰ „Бунар – објекат и локус који спаја обележја извора и грађевине; осмишљен је као погранични простор, веза са оностраним светом [...] По фолклорним мотивима, бунар служи као пут који води на други свет“ (Словенска митологија, 2001: 58–59).

¹¹ „Ту налазимо кључ за појаву коју смо посматрали раније: да представе о смрти и облици иницијације показују запањујућу сличност“ (Проп, 2013: 363).

Секулу, Марко – Секулин ујак који узима учешће у иницијацијском процесу. Присуство огња, макар и као привида, гора и укључивање ујака асоцирају на песму о жртвовању сестрића уместо ујака (ЕР, 134). Сличан мотив наилазимо у бајци „Чудесни прстен“ (Чајкановић). Младић у шуми помаже аждаји да прогута јелена, при чему га она не гута, већ награђује:

Када је у шуму дошао, припе на једној пољани коња да пасе, а он оде сабирати по шуми суховину. Не потраја дуго, а он зачује неку јаку јеку и писку, па потрчи да види шта је и како је. Када дође над једну долину, има шта и видјети. Аждаха прождрила јелена, па јој запели рогови у чељустима, па не може ни натраг ни напред, но се мучи и јечи. Чим њега угледа речи ће му: „Чујеш, момче! Кумим те богом и по богу да си ми брат, кад те је бог намерио са том секиром, осијечи овоме јелену рогове и кутариши ме белаја“. А јелен ће му: „Немој ако знаш за бога, него убиј аждаху, не би ли жив остао?“ Малиша се стаде мислити, мисли, мисли: е, да сада почне тући змију, може бити да ће она избљувати јелена, па и њега прождријети, а напоследку она га је прва богом заклела и побратимила, те смисли да њој поможе. Брже боље полети тамо, те секиром јелена по роговима клеп, клеп, док рогови отпадосе, те га аждаха сербез прождерије. Пошто аждаха прождрије јелена, рећи ће му: „Е, побратиме, ти мене курталиса смрти, а сад је ред на мене да се одужим. Мој је отац змијски цар, па хајдемо њему, он ће те добро даривати. Него немој се преварити: што ти год уздаје немој узети, него му ишти прстен.

Ова аналогија указује и на уплив бајковитих елемената у епску песму са источног терена певања, уз неминовне разлике у обликовању сижеа условљене жанровским одредницама епске песме тј. бајке.

Ако узмемо у обзир етимологију речи „гора“,¹² можемо рећи да је и сам улазак у гору у песмама и са западног и са источног етнокултурног ареала, нека врста „гутања“ тј. Секулиног боравка у утроби немани. Секула се при контакту са оностраним суочава са различитим иницијацијским искушењима – уздржавање од одређених радњи; мегдан са Арапином, Турчином, вилом, змијом тројеглавом;

¹² „Етимолошки, индоевропско *g^wog- „гора“ везано је с индоевропским кореном *g^wer- ‘гутати’, ‘ждрело’, ‘грло’, по томе што је гора, по представама древних Индоевропљана испуштала воду (о чему сведочи и староиндијско *giri*, које није само назив за планину већ и назив за реку) Управо кроз њено *ждрело*, *грло* (извори и пећине) могло се ући у свет мртвих (зато су старе људе при крају живота и одводили у гору)“ (Раденковић, 1996: 74).

сукоб са Турцима из бусије; трпљење жеђи (сужејни модел иницијација – гутање¹³).

Отац жени сина у пеленама

Марко Краљевић се јавља у улози оца који жени сина Секулу који је још у пеленама у песми „Марко жени сина си за мома Магделена“ (Михайлов, 357).¹⁴ Са висине својих чардака Марко задивљено посматра девојку Магдалену:

„дек'си косе зелена ливада.
С една коса три откоса кара:
еден откос росна детелина,
други откос тай ружа цървена,
треки откос тай бели босильок.“

Обраћа се посестрими вили Вели исказујући жаљење што му син није старији да га ожени Магдаленом. Вила га подстиче да без обзира на то узме девојку за сина. Очигледна је вилинска природа будуће невесте чију руку Марковом сину управо даје вила. Син је због своје изразите младости пасиван/немоћан да на било који начин утиче на очеву одлуку. Такође, с обзиром на своју младост (дете у пеленама), Секула не може испунити ни уобичајена предженидбена иницијацијска искушења. Даљи однос снахе, сина и оца се не тематизује. Ово није једина песма у којој је разлика у годинама између младожење и невесте изузетено велика. Млади Секула је дете, а невеста стасала девојка за удају (сужејни модел *први одлазак у тазбину – првиче*). У једној песми на источном простору бележења отац Марко изневерава у једном тренутку улогу иницијацијског водича. Марко сина спроводи успешно кроз иницијацијски обред, али када угледа невестино лице, одлучује да сина убије, а невесту Ангелину задржи за себе: „Ама слушай, Дилбер Ангелино, / що е Секула, това съм и азе“ („Марко убива сина си, за да земе невестата му дилбер Ангелина“; СБНУ LIII, 375).¹⁵ У овом поступку оца према сину крију се сигурно и архаични

¹³ У песми „Условия за женитба с Деница девојка I“ (Сбну LX, 712) Секула симболички пролази кроз процес „гутања“. Заправо, своју дружину и девојку Деницу Секула куша речима: „мене ме е риба поганала / от колена дори до пояса, / от пояса дори до рамена“.

¹⁴ http://liternet.bg/folklor/sbornici/p_mihaylov/357.htm

¹⁵ Уз песму 372 у овом зборнику стоји образложење које указује на распрострањеност овог сужеа у бугарској епизи: „Във фолклорните издания сюжетът е известен само с пет варианта. Направените през последните години записи, които са значително повече от

реликти снохачества. Отац жени малолетног сина¹⁶ и до његове полне зрелости снаху сматра својом женом. Овакав однос оца назире се и у већ поменутој песми из североисточног дела Македоније „Марко жени сина си за мома Магделена“ (Михайлов, 357).

Први одлазак у тазбину – првиче¹⁷

Особен вид иницијације у песмам са источног простора јесте и први одлазак младе и младожење код младиних – првиче. Пут до младиног девојачког дома испуњен је бројним опасностима, као и долазак у њен дом, јер се према младожењи непријатељски расположена невестина браћа (Шапкарев, 360, 486). У песми испеваној у осмерцу „Сакулче и невестата му“ (Шапкарев, 486) ујак је забринут што је сестрића оженио врло младог са три године, па још увек није отишао на првиче. Секула тражи само очеву сабљу димискију да би отишао на првиче. Невеста преузима улогу спасиоца и при сусрету са Турцима од Секуле узима сабљу и успешно их савладава – одсеца им главе које Секула и невеста носе њеном оцу. Успешно – савладана препрека на путу отвара им врата невестиног дома.

Далеко наративно развијенија песма „Млада Секулица, Секула малечок, седум паши, Корун кеседжия и Секуличини братя или надмена Секулова јунашчина“ (Шапкарев, 360) варира такође мотив прве посете тазбини. У иницијалном сегменту песме води се разговор између младе Секулице и свекра. Секулица плаче јер тугује за домом и браћом:

публикованото, показват, че той е бил по-популарен, отколкото би могло да се заклучи по обнародваните варианти. И днес той е оше жизнен поради новелистичния си характер и вълненията, които буди в народните среди“ (Сбну LIII, стр. 499).

¹⁶ Женидба малолетног сина већ одраслом девојком мотивисана је и економским оснажењем породице, а и добијањем нове радне снаге.

¹⁷ Вук Караџић помиње обичај одласка у *првичје* у оквиру описа свадбених обичаја у Рису: „У *првичје* иде младожења с невестом, са својијем оцем, с матером, ујаком, с братом и другом ближом родбином. Дјевер не води невесте за руку, него сама иде најзадња иза свију поклањајући се према свакоме кога сретну. И онамо се чаште и дарују и испраћају од прилике као у походима, само што се на расанку не дарују“ (Караџић, 1985: 123–124). Међутим, на западном простору певања овај обичај није тематизован у песмама као што је то случај на источном простору певања. *Првиче* као тип женидбене иницијације јавља се искључиво на источном простору певања. Он се не заснива на испуњавању предженидбених задатака, већ на Секулином доказивању после женидбе. Заправо, овде је брак склопљен пре иницијације јунака која донекле није могућа зато што је младожења превише млад. Доказ Секулиног јунаштва захтева тазбина, тачније женина браћа. Пошто је у овим песмама Секула баш дете, део иницијацијских захтева испуњава и сама невеста уместо Секуле, али их приказује искључиво као Секулин успех.

„– Чуеш ли ме, млада Секулице!
Шчо дворье метиш, дробни солдзи рониш?
Дали ти се сдодеало дворье метеекюм
или ти се сдодеало гости чекаекюм
и мене измет чинеекюм?
Дали дека ње Секула малечок?
Наче гърло невестино да сборуват:
– Чуеш ли ме, стари свекре!
Лели ме прашаш, и я ке ти кажам.
Не ми се сдодеало дворье метеекюм,
нито гости чекаекюм,
нито тебе измет чинеекюм,
нито пак дека ње Секула малечок,
тук ми се нажалило за моите мили браќа,
зашч' откак сум дошла овде,
никак назад не сум се вратила,
ни со браќа мой сум се видела,
нито с моя мила майка!“

Свекар јој дозвољава одлазак на првиче, али је и упозорава на Секуиноа неискуство:

„– Чуеш ли ме, гюзел Ангелино,
Ангелино, моя мила снао!
Ука Секула да ми го поучуваш,
зашчо ушче ми ње аджамия;
немой некой шега да му се подбият,
оти после джуап не мойш да дайш!“

Пред Секулом се нижу три препреке које он успешно савладава захваљујући изузетној храбрости и љуби:

1. Седам паша са војском излази да отме Ангелину од Секуле. Када покушај прерушавања не успе, Секула се сам супротставља целој војсци:

„Си изваде сабя от ножница
и назад се Секула поврати,
ми посече, брате, сета войска,
сите седум паши живи ваги,
им подсече подзе до колена,
им подсече рџе до рамена
и 'и нареди на бели друмои.

– Ой ти вие, мори, седум паши!
Еве овде на бели друмои
да чекате Секула детенце,
да чекате, кога ќе поминит,
да поминит с убаа нееста,
хубаа нееста, гюзел Ангелина,
и Секула да го загубите,
гюзел Ангелина да а поплените!

2. Сукоб са Корун кесецијом – улазак у хтонски простор зелене горе и повреда табуа певања доноси нову опасност:

„Ми влегоа во гора зелена.
Тамам по иде стреде во гората,
лель Секула дремка навалило!
Наче гърло Секулово да сборуват:
– Чуеш ли ме, хубаа неесто,
хубаа неесто, моя първа любов!
Еве нийе во гора зелена
нигде чоек на пат не стретофме,
ни по пат да одит, ни назод да идит,
еве дремка мене ме навали.
Запей, мори, една лепа песма,
и я да се малу, бре, разсонам,
една песма малу речоита,
малу речоита, много гласоита!
Наче гърло млада Секулица:
– Чуеш ли ме, Секула стопапе!
Овде ми ѝе гора арамијска,
овде ми ѝе Корун кеседжия;
ако запеам песма гласоита,
гора ќе задзунит, шума ќе попаднит,
па да не чует Корун кеседжия,
да ни сторит некоя превара,
зашчо ми ѝе с петстотин дружина.
Той ме сакал три години време;
бракя ме даваа, татко и майка не даваа.”

Секула се не осврће на љубино упозорење и инсистира на певању. Корун кесеција препознаје Ангелинин глас и нуди награду ономе ко Секулу савлада и доведе му Ангелину. Само један јунак из дружине спреман је на тај подухват, „клето блаше“. Он се прерушава у просјака („и от наул се се стори слепо, улогоо, / и се стори криво и килаво!“). Успева да превари Секулу и да му узме оружје. Уплашен Секула без

својих јуначких атрибута бежи. Помоћ му пружа љуба која га кроз песму упозорава да му је сакрила под калпаком стреле:

„Ой ти тебе, Секула, стопанине!
Лель ти велеф, от ке ти сторит,
от ке ти сторит гяолска превара?
Оружјето тебе ти го зедоа!
Кога тебе я те променуаф,
сум ти клало во самур калпака,
сум ти клало до три лути стрели.
Симни калпак, стрели да извадиш,
прао тегни под бела шатора,
да го удриш Корун кеседжия!“

3. Последња препрека Секулу чека у тазбини. Ангелина у селу води коло, а Секула се игра са децом. Њеној браћи то смета, па јој предлажу да га погубе. Пошто их она упозорава да ће их Секула погубити ако их чује, они траже да младожења покаже своју снагу бацањем камена. Секулин успех ни овог пута не изостаје. Он поседује снагу које није ни свестан:

„Ангелина танец ми отпушчи,
си отиде, Секула го викна,
ми го викна Секула от играње:
– Даль ме чуеш, Секула стопане!
Хайде појди, камен кай шчо вџрлаат,
и ти камен, богме да ми вџрлиш!
Кога камен пџрвин ти ке вџрлиш,
ти по-назад малу да останиш,
а пак после – колку шчо ке можеш!
Ми отиде камен да ми вџрлат
и ми вџрли, назад ми остана;
после, кога вџрли – не се виде кай отиде.“

Михајло Профировић је забележио једну песму о Секулином првом одласку у тазбину. Она је остала сачувана у рукопису у Етнографском зборнику САНУ (Е. зб. 247/6). Иницијални и финални сегмент песме испевани су у трећем лицу, али медијални сегмент песме је испеван у првом лицу из личног угла младог иницијанта

Секуле. Секула долази из горе зелене. Ујак Јанко примећује промене на сестрићу¹⁸:

„Шетба шетал Секула детенце,
Шетба шетал из гора зелена,
Во догледа вујко му Јанкула:
Ај ти тебе моје мило мнуче,
Да те праша право да ми кажа,
Зашчо ти је лико повенато,
А шчо ти је срце погаснато,
А шчо ти је уста подгорена.“

Ујаков опис Секуле носи јасне наговештаје смрти и страха. Секула се ретроспективно осврће на претходне догађаје. Најпре проклиње мајку што га је оженила младог и неискусног, а невеста је из угледне породице и има деветорицу браће. При одласку у невестин род сачекали су их турски разбојници. Невеста је преобучена у делију савладала дванаест арамија и извадила им очи. Долазак у невестин род доноси нове опасности. Браћа хоће да погубе Секулу јер сумњају у његово јунаштво. Невеста доноси доказ Секулиног јунаштва – очи погубљених разбојника. Браћа му, ипак, постављају још један задатак – прескакање девет брзих коња у планини. Секула га успешно извршава. Секулин успех у завршници песме у нескладу је са симболичним наговештајима из ујакових питања.

Једна од основних одредница идентитета Бановић Секуле у епској поезији јесте његова младост. Он је: Секула дијете лудо, Секула дијете, Секула младо дијете, Секул дите, дијете Бановић Секула, млади Бановић Секула, Секула момче, лудано дијете, Секул момче младо, малени Секуле, нејачак Секула, нејаки Секула, Секулица дете, Секуленце дете, Секула детенце, Секула лудо детенце, малечки Секула, Секула детенце, момче Секула, малечок Секула, мал Секула, дете Соколенце, дете Секуленце, Секула дете, лудечек Секула, Секула детето. Секула се првенствено одређује као млад и неискусан јунак који још увек није прошао два изузетно важна иницијацијска обреда – јуначку и женидбену иницијацију. Уочљиве су разлике у типолошком одређењу Секуле као младог јунака на источном и западном простору певања, што је условило и делимичне разлике у типу Секулиног

¹⁸ У наведеним стиховима препознаје се сличност са Јанковим речима упућеним Секули после повратка са мегдана са турским султаном преображеним у сокола (Богишић, 19): „Што си ми си се, д’јете младо, у лицу промјенио?“ Назнаке блиског контакта са смрћу у процесу иницијације препознатљиве су на Секулином лицу.

преображаја у песмама из ова два етнокултурна ареала. На источном простору Секулин преображај остварује се првенствено путем преоблачења у женско¹⁹ и остварења иницијацијских искушења (кроз испуњење предсвадбених задатака или пролазак кроз „искуство гутања“). На западном простору певања основни тип јунаковог преображаја јесте метаморфоза (Сувајџић, 2010: 42–43), што је такође један од сижера који тематизује иницијацију јунака. Додуше, реализује се и други тип преображаја – преоблачење (прерушавање). Могло би се стога поставити питање зашто на истоку нема сижерног модела *метаморфоза јунака*. Одговор се крије вероватно у разлици на који се Секулин идентитет гради у ова два епска ареала. Тачније, разликује се начин на који се остварује уплив митолошких елемената у епску биографију Бановић Секуле на два простора певања (источном и западном). На источном простору Секула је изразито млад јунак.²⁰ Атрибут *дете* уз његово име често има дословно значење, а није само усталина епака ознака која указује на јунакову младост. Он је некада и дете у пеленама („Марко жени син си за мома Магдалена“; Михайлов, 357), потпуно зависан од очевих одлука (Сбну LIII, 375). У овим песмама изразита младост активира обредни подтекст снохачества.

¹⁹ Ту је и преоблачење у суруцију („Марковица го ослободува Крали Марко“; Цепенков, 16) и трговца (Икономов, 213).

²⁰ Само у две песме из проученог јужнословенског корпуса песама Секула се појављује као стар јунак. У песми „Јанкула и Секула затворени во солунските зандани“ (Сбну II, 2) и „Старий Секула, Секулица и седум краљои или Секулова смърт чрез Секуличино коварство; смърт нейзина“ (Шапкарев, 360). Старост јунака је условљена захтевима сижера. У првој песми потпуно је поремећена и уобичајена констелација ликова. Јанко и Секула нису ујак и сестрић, већ браћа. Ни Јанко није приказан никада као стар јунак. Јесте старији и искуснији од Секуле, али је ипак јунак у пуној снази, Секулин иницијацијски водич, нарочито на западном простору певања. На источном та улога доминантније припада Марку Краљевићу који се првенствено јавља у улози Секулиног оца. Довођење јунака Секуле и Јанка у породичну везу као браће и смештању у сижера са темом заробљеништва отворно је могућност за одступање од Секулине уобичајене карактеризације као младог јунака. Старији јунак остаје у тамници, а млади излази на дневну светлост, што би симболично могло означити нови живот, буђење, повратак у свет живих. Оваква улога сигурно боље пристаје млађем јунаку. У другој песми Секула се јавља у сижеру који је првенствено везан за војводу Момчила (Делић, 2006: 120–121) те је отуда и добио одлике зрелог ратника, какве има и Момчило. Овде се његова старост више може схватити као опозиција са женином изразитом младошћу (млада Секулица) или у складу са његовом горостасном фигуром која се као таква разоткрива тек у финалном сегменту песме. Такође, ни у бугарштици „Попевка о Свилојевићу“ (Богишић, 46) Секула није потпуно млад, већ је приказан као јунак са брцима до рамена. На сличан начин Секула је окарактерисан и у десетерачкој песми „Мегдан Краљевића Марка са Сибињанин Јанком“ (Богишић, 88), што је опет условљено констелацијом ликова (уп. Сувајџић, 2005: 51–96). Ово је и једина песма у проученом корпусу у којој се уз Секулу јавља и његов син, Јуре, „дите младо голобрадо“.

Песме које тематизују Секулин први одлазак у тазбину – првиче, приказују га као дете које се игра са осталом децом.²¹ Невеста млада Секулица далеко је старија од њега. Она га пре поласка у тазбину изводи из игре и облачи. У тазбини, он се опет придружује дечијој игри, и управо је то оно што изазива незадовољство невестине браће (Шапкарев, 360). Секула је неискусан, на шта упозорава и његов отац („Ука Секула да ми го поучуваш, / зашто ушче ми је аджамия“). Секула од љубе тражи да га у гори расани песмом, иако га је она упозорила на опасност од Корун кесеције. Не успева да прозре превару наводног богаља мада је и на то упозорен. Међутим, Секулина младост и неискуство не умањује његову изузетну телесну снагу и борбену енергију:

„Мори чуеш ли ме, хубаа неесто!
Кога ке изваам сабя от ножница,
ти по мене прао коня терай;
кога ке сечам налево, надесно,
и тебе да не те загурам!
Си изваде сабя от ножница
и назад се Секула поврати,
ми посече, брате, сета войска,
сите седум паши живи ваги,
им подсече подзе до колена,
им подсече рџе до рамена
и 'и нареди на бели друмои.“ (Шапкарев, 360)

Та снага је довољна да га невеста окарактерише као јунака над јунацима пред браћом: „Ако ми је дете ненавидно / Ама ми је јунак над јунаци“ (Профировић, Е. зб. 247, 6), што се и доказује, између осталог, и његовом способношћу да прескочи девет коња одједном (Профировић) или да баци камен тако далеко да се не види докле га је добацио (Шапкарев, 360).²² Дете Секула показује у овим сижеема

²¹ На западном простору певања Секула никада није баш оволико млад. У песми „Свет Илија и Секула убијају але“ (Дена, 429) Секула има само седам година („Секула је врло лудо дете, / врло му је до седам година“), али начин на који формулише свој одговор мајци указује на далеко већу зрелост, тако да је то узрасно одређење јунака више формалног карактера.

²² Такву снагу Секула испољава и када у оквиру предсвадбених задатака ишчупа из корена цело дрво чији је само плод или грану требало да донесе (Миладиновиц, 146; Сбну XLIII; Сбну LIII, 360).

„само силата си и една непрестанна активност, която го възприва срещу други достойни јунаци“ (Бочков, 1994: 50).²³

Типолошко сврставање Секуле у модел младог јунака погодује његовом уласку у сижејне моделе иницијацијског карактера, као и ситуирању младог јунака „неофита“ у позицију иницијанта који са мање или више успеха испуњава различита иницијацијска искушења. Као пресудна показују се два момента – лиминална фаза обреда прелаза и дејство водича у процесу иницијације. Обавезни елемент иницијацијског кретања јесте контакт са оностраним који се завршава Секулином привидном или стварном смрћу. Привид смрти значи Секулин повратак у овострани свет и успешно спроведено иницијацијско кретање јунака,²⁴ што је случај у већини анализираних сижеа са источног простора певања.

Извори:

- Бован, Владимир. 1980. *Народна књижевност Срба на Косову*. Јуначке песме, прир. Владимир Бован. Приштина: Јединство.
- Богишић, Валтазар. 2003. *Народне пјесме из старијих, највише приморских записа*. Сабрао и на свијет издао Валтазар Богишић (1878). Друго, преснимљено издање. Горњи Милановац: ЛИО.
- Божовић, Крста. *Гусларске песме из разних крајеве Србије* III. Етнографска збирка САНУ 249.
- БВ – Босанска вила XVIII, XXVIII. Сарајево, 1886–1914.
- Бурин, Иван. *Бугарског народног стваралаштва у дванаест томова*. (Јунашке песни). http://liternet.bg/folklor/sbornici/burin_epos/index.htm (приступљено 3. 8. 2016)
- Врчевић, Вук. *Јуначке херцеговачке пјесме које само Срби турскога закона певају (1864 – 1869)*. Књ. II, III, IV. Етнографска збирка САНУ 62. Даница VII, X. Нови Сад, 1860–1871.
- Дебељковић, Дена. 1984. *Српске народне умотворине са Косова из рукописа Дене Дебељковића*, књига прва, лирске и епске народне песме, Академија

²³ Пламен Бочков истиче да се деца јунаци у бугарској епизи имају различите делокруге, баш као и виле. Тај распон се креће од делокруга јунака до делокруга противника: „Самодивита помошница и самодивита противник чрез двете си номинализовани персонификации – Гјорѓа и Вида, представят двете крайни точки на епическото тълкуване на персонажа. Така както Секула детенце, от една страна, и Дете Дукадинче, от друга, представят двете крайни точки на епическото тълкуване на персонажа дете юнак“ (Бочков, 1994: 54).

²⁴ Кршења табуа везаних за лиминалну позицију иницијанта, као и лоше вођење кроз иницијацијски процес онемогујују успешно завршавање Секулине јуначке или женидбене иницијације, те се ова два иницијацијска процеса у западној зони певања у одређеним ситуацијама преобраћају у посмртни обред прелаза из свет живих у свет мртвих.

- наука и уметности Косова, посебна издања, књ. X. Прир. Владимир Бован. Приштина: Одељење језичких и књижевних наука и уметности.
- ЕР – *Ерлангенски рукопис*. 1987. *Зборник старих српскохрватских народних песама*, популарно издање. Прир. Радосав Меденица и Добрило Аранитовић. Никшић: Универзитетска ријеч.
- Жуњић, Вид. *Народне јуначке пјесме*. Етнографска збирка САНУ 17.
- Зорић-Драгош, Душан. *Јуначке пјесме (из Босне, Херцеговине, Босанске Крајине и Лице) 1902–1903*. Етнографска збирка САНУ 167.
- Икономовъ, Василь. 1893. *Сборнику отъ старо-народни пѣснии обичаи въ Дебърско и Кичевско (Западна Македония)*.
- Качановский, Владимир. *Памятники болгарского народного творчества, Сборнику отделения русского языка и словесности Императорской академии наук*, т. XXX. Санктпетербургъ: Императорская Академій наукъ.
- Карановић, Милан. 1904. *Српске народне пјесме (Босанска Крајина)*. Етнографска збирка САНУ 131.
- Вук I – Караџић, Вук Стефановић. 1975. *Српске народне пјесме*. Књ. I. Сабрана дела Вука Караџића. Књига IV. Прир. Владан Недић. Издање о стогодишњици смрти Вука Стефановића Караџића 1864–1964. Београд: Просвета.
- Вук II – Караџић, Вук Стефановић. 1988. *Српске народне пјесме*. Књ. II. Сабрана дела Вука Караџића. Књ. V. Прир. Радмила Пешић. Издање о стогодишњици смрти Вука Стефановића Караџића 1864–1964. Београд: Просвета.
- Вук III – Караџић, Вук Стефановић. 1988. *Српске народне пјесме*. Књ. III. Сабрана дела Вука Караџића. Књ. VI. Издање о стогодишњици смрти Вука Стефановића Караџића 1864–1964. Београд: Просвета.
- Вук VI– Караџић, Вук Стефановић. 1899. *Српске народне пјесме*. Књ. VI у којој су пјесме јуначке најстарије и средњијех времена. Државно издање. Биоград: Штампарија Краљевине Србије.
- Вук VII – Караџић, Вук Стефановић. 1900. *Српске народне пјесме*. Књ. VII у којој су пјесме јуначке средњијех времена. Државно издање. Биоград: Штампарија Краљевине Србије.
- Караџић, Вук Стефановић. 1985. *Етнографски списи*. Београд: Просвета – Нолит.
- СНПр II – Караџић, Вук Стефановић. 1973–1974. *Српске народне пјесме из необјављених рукописа Вука Стефановића Караџића*. Књ. I–V. Београд: Српска академија наука и уметности, Одељење језика и књижевности.
- Кордунаш, Манојло. 1880. *Српске народне пјесме*, скупио по бившој Горњој Крајини и за штампу приредио Манојло Кордунаш. Књ. II. Нови Сад: Браћа М. Поповић.
- Красић, Владимир. 1880. *Српске народне пјесме*. Књ. I. Панчево: Браћа Јовановић.
- Лубурић, Андрија. Архив Србије, IX, X.
- Мажуранић, Матија. 1966. *Зборник Матије Мажураџића*. Милорад Живанчевић и Владан Недић, прир. *Зборник Матице српске за*

- књижевност и језик*, књ.14, св. 2. Нови Сад: Матица српска, 1966, 225–260.
- Максимовић, Јован. 1926. *Златиборска вила* (1890–1891). Београд: Народна просвета.
- Миладиновци, Братя. 1861. *Български народни пѣсни*.
<http://liternet.bg/folklor/sbornici/miladinovci/index.htm> (приступљено 3.7.2016).
- Милутиновић, Сима Сарајлија. 1990. *Пјеванија црногорска и херцеговачка*. Прир. Добрило Аранитовић, Никшић: Универзитетска ријеч.
- Михаилов, Панчо. 2007. *Български народни песни от Македонија*. Съст. Панчо Михайлов. Под редакцията на Тодор Моллов. Варна: LiterNet.
http://liternet.bg/folklor/sbornici/p_mihaylov/content.htm (приступљено 3.7.2016).
- Мутић, Јован. *Српске народне гусларске пјесме (1898–1900)*. Етнографска збирка САНУ 47, 48.
- Осветник, Милан. 1888. *Разне српске народне пјесме*, сакупио у Боци Которској и околини дубровачкој и тумач додао Милан Осветник. Нови Сад: Браћа М. Поповић.
- Пантић, Мирослав. 1964. *Народне песме у записима XV–XVIII века*. Београд: Просвета.
- Петрановић I – Петрановић, Богољуб. 1989. *Српске народне пјесме из Босне и Херцеговине*. Књ. I. Прир. Др Новак Килибарда. Сарајево: Свјетлост.
- Петрановић II – Петрановић, Богољуб. 1989. *Српске народне пјесме из Босне и Херцеговине*. Књ. II. Прир. Новак Килибарда. Сарајево: Свјетлост.
- Профировић, Михајло. *Збирка народних песама и обичаја из среза галичничког, округа тетовског (Македонске народне песме и обичаји)*. 1914. Етнографска збирка САНУ 247.
- Ристић, Коста Н. 1873. *Српске народне пјесме покупљене по Босни*, збирка Косте Х. Ристића. Београд: Српско учено друштво. *Сборникъ за народни умотворения, наука и книжнина*. (1889 –). II, IV, VI, XIII, XLIX, LX, XLIII, LIII. Софија.
- Срећковић, Јован Л. А. *Српске народне песме (Левач)*. Етнографска збирка САНУ 1.
- Станић, Милан. 1870. *Српске народне песме (јуначке)*. Част 1. Скупио их и на свет издао Милан Ђ. Станић. Београд: Штампарија Николе Стефановића.
- Стоилов, А. П. 1895. *Сборникъ отъ български народни умотворения II. Пѣсни изъ политическия животъ*. Софија.
- Цепенков, Марко. 1972. *Народни песни*. Македонски народни умотворби во десет книги. Скопје: Македонска книга.
- Шапкарев, Кузман. 2008. *Сборник от български народни умотворения*. Т. 1. Песни. Съст. Кузман Шапкарев. Под редакцията на Тодор Моллов. Варна: LiterNet http://liternet.bg/folklor/sbornici/shapkarev_1/index.html (приступљено 3.7.2016)
- Шаулић, Новица. 1929. *Српске народне пјесме*. Београд: Народна мисао.

- Mažuranić, Stjepan. 1907. *Hrvatske narodne pjesme (čakavske)*. Cirkvenica: Hreljanović. Senj : Krmpotić & Vukelić.
- MН I – *Hrvatske narodne pjesme*. 1896. Knj. I. <http://guslarskepesme.com/> (pristupljeno 3. 7. 2016)
- MН II – *Hrvatske narodne pjesme*. 1897. Knj. II. <http://guslarskepesme.com/> (pristupljeno 3. 7. 2016)

Литература:

- Бочков, Пламен Георгиев. 1994. *Непознатиот јунак*. Софија: Българската академија на науките – Институт на фолклор.
- Делић, Лидија. 2006. *Живот епске песме. Женидба краља Вукашина у кругу варијаната*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Детелић, Мирјана. 1992. *Митски простор и епика*. Београд: Српска академија наука и уметности – Досије – Дапех.
- Елијаде, Мирча. 1998. *Свето и профано*. Београд: Доситеј.
- Костић, Драгутин. 1939. *Два косовска циклa*. Прилози проучавању народне поезије, год. VI, св. 1.
- Проп, Владимир Јаковљевич. 2013. *Историјски корени чаробне бајке*. Нови Сад – Сремски Карловци: Издавачка књижевница Зорана Стојановића.
- Раденковић, Љубинко. 1996. *Симболика света у народној магији Јужних Словена*. Посебна издања. књ. 67. Ниш: Балканолошки институт САНУ.
- Словенска митологија*. 2001. Енциклопедијски речник. Ред. Светлана М. Толстој, Љубинко Раденковић. Београд: Zepet Book World.
- Сувајдић, Бошко. 2010. *Млад јунак у јужнословенској усменој поезији*. У: *Ликови усмене књижевности*. Зборник радова. Ур. Снежана Самарџија. Београд: Институт за књижевност и уметност. 29–63.
- Сувајдић, Бошко. 2005. *Лунаци и маске*. Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије.
- Bandić, Dušan. 1980. *Tabu u tradicionalnoj kulturi Srba*. Београд: BIGZ.
- Krstić, Branislav. 1984. *Indeks motiva narodnih pesama balkanskih Slovena*. Београд: SANU.
- Maretić, Tomo. 1966. *Naša narodna epika*. Београд: Nolit.
- Pešić, Radmila, Milošević Đorđević, Nada. 1984. *Narodna književnost*. Београд: Vuk Karadžić.
- Meletinski, E. M. b. g. *Poetika mita*. Београд: Nolit.